

Статті

Богдан ГАЛЬЧАК

УКРАЇНЦІ У ПОЛЬЩІ ПІСЛЯ ПАДІННЯ КОМУНІЗМУ

Bogdan HALCZAK. On Ukrainians in Poland after the Fall of Communism.

У дні 1–2 липня 1989 р. у Сопоті відбувся XII Центральний Фестиваль аматорських мистецьких спілок Українського суспільно-культурного товариства (УСКТ)¹. Організатори підготували захід відповідно до традиційної схеми, яку виробили ще у часи “Народної Польщі (ПНР)”, ніби не помічали змін у їх оточенні. Тим часом від минулого Фестивалю змінилося багато.

У червні 1989 р. у Польщі відбулися вибори до парламенту. Хоча положення [про вибори. – С.Г.] не було ще повністю демократичним, але виборці вже могли віддавати голоси на списки комітетів, що були опозиційними до комуністичної партії. ПОРП зазнала великої поразки. Монополію комуністів на владу було зламане. Часи Народної Республіки невідворотно відходили у минуле. Одним із послів, обраних за списком опозиційного Громадського Комітету, був Володимир Мокрий – український громадський діяч, пов’язаний з антикомуністичним опозиційним рухом у Польщі. Українська спільнота одразу визнала його справжнім лідером.

Зміни також починалися і в “Радянській Україні”. Посилювався опозиційний рух проти комуністичної системи. Доходило до страйків і маніфестацій. Вимагали зупинення русифікації і поваги суверенності України. Щораз сміливіше висували постулат про вихід із Радянського Союзу

¹УСКТ (UTSK) було зорганізоване у 1956 р. як єдина українська організація, яку толерувала комуністична влада у ПНР. Керівництво організації не було виборним, тільки фактично призначене владою. Функції керівництва УСКТ виконували винятково комуністи, які тішилися довірою влади. Оцінка цієї організації в українському середовищі не є однозначною.

і проголошення незалежності. Греко-Католицька Церква у Західній Україні, загнана комуністичною владою у підпілля, почала діяти відкрито. Про те, що діялося в Україні, широко інформували засоби масової інформації. Симпатії значної частини польської суспільної думки виразно схилилися у напрямку підтримки незалежницьких прагнень українців.

Організатори XII Фестивалю тих явищ ніби не зауважували. Очікування публіки, яка у великій кількості (близько 6 тис.) прибула до Лісової Опері, були явно інші. Коли у глядацький зал увійшов Володимир Мокрий, це викликало ентузіазм у присутніх. Тільки організатори Фестивалю “не помітили” того факту, що посла офіційно не привітали². Організатори відмовилися вписати у перелік учасників заходу артистів з України, які спеціально для цього прибули. Однак ініціатива швидко перейшла у руки громадськості.

Володимир Мокрий вийшов на сцену і виголосив до громадськості палку промову, що викликала захоплену реакцію у залі. Новообраний посол подав мелодію традиційного гімну незалежної України: “Ще не вмерла Україна”. Ця пісня свого часу була заборонена, як у “Радянській Україні”, так і в Польщі. Громадськість, однак, встала з місць і проспівала гімн, який – як виявилось – добре знала. Потім витягнули сховані українські народні прапори, ще також заборонені. Амфітеатр замайорів синьо-жовтими барвами.

Володимир Мокрий попросив надати слово Богданові Гориню – одному з провідних дисидентів у СРСР, який також перебував у Лісовій Опері. Зі сцени у той час лунали слова, які мали великий вплив на українське середовище у Польщі: “...у переддень великих історичних випробувань спільно переживаємо звичайно велику хвилю, коли наш народ, подібно як інші вільні народи, зможе засвідчити про своє існування, про свою суверенність і незалежність (...). Сьогодні хочу повторити гасло тих польських інтелігентів, які висловлюють думку, що без незалежної України немає незалежної Польщі”. Привітаймо їх!³. Піднесений зал змусив організаторів XII Фестивалю до чергової поступки. Допустили до виступу

²Syrnyk J. *Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (1956–1990)*. – Wrocław, 2008. – S. 440.

³Ibidem.

артистів з України. Вони представили багатий репертуар, зокрема, деякі бойові пісні Української Повстанської Армії. Глядачі у залі співали разом із артистами на сцені. Виступ закінчився гучними оплесками.

Події, що відбувалися у Сопоті, насамперед виразили своєрідний “вотум недовіри” керівництву УСКТ, яке зрозуміло, що, по суті, нікого не представляє. 29 жовтня 1989 р. скликано Пленум Головного Правління УСКТ. Попередній голова Євгеній Кохан відмовився від посади. Новим керівником обрали Мирослава Вербового. До президії ввійшли нові особи. Перш за все Пленум порушив питання про скликання надзвичайного з'їзду УСКТ⁴. Дотеперішня форма функціонування організації закінчилася. УСКТ повсюдно критикували. Звинувачували дотеперішнє керівництво у надмірній покірності щодо комуністичної влади та відокремленні від українського середовища. Із точки зору нинішнього дня, закиди часом були перебільшеними. Між тим зміни реалій життя у Польщі вимагали поступу в організаційному житті української меншини.

Українська спільнота насамперед повинна була відповісти на питання: чи надалі у Польщі повинна існувати одна організація, яка представлятиме українців перед державною владою та польським суспільством, чи впровадити організаційний плюралізм. 16–17 грудня 1989 р. та 20–21 січня 1990 р. у Варшаві відбулася зустріч представників українських середовищ, названа “українським круглим столом”⁵. Наради часом виходили дуже “гарячі”. Вони показали, наскільки розрізною зсередини стала українська спільнота у Польщі. Поза тими поділами однак переважила думка, що конче необхідне існування організації, репрезентанта українського населення.

Об'єднання українців у Польщі

24–25 лютого 1990 р. у Варшаві у приміщенні Загальнопольського Порозуміння професійних спілок відбувся останній з'їзд УСКТ⁶. У ньому взяли участь понад 120 делегатів. У нарадах також брали участь представники сеймової Комісії національних меншин, віце-міністр культури

Стефан Старчевський, віце-міністр народної освіти – Анджей Яновський, представники польської Гельсінської спілки – Марек Новіцький, Богуміла Бердиховська. Усі гаряче вітали давнього видатного антикомуністичного діяча, а у той час уже міністра, Яцека Куроня, відомого симпатика українців. У залі нарад був представник Посольства СРСР у Польщі, численна делегація з України, а також репрезентанти українських організацій із США, Канади, Франції, ФРН, Чехословаччини, Румунії, греко-католицької і православні священники.

Згідно із раніше прийнятими ухвалами “круглого столу”, з'їзд прийняв рішення про реорганізацію УСКТ у нову організацію – Об'єднання Українців у Польщі (ОУП). Останній з'їзд УСКТ став першим з'їздом нової організації. Вибрали Головну Раду із 35 осіб, до якої входило 10 осіб Проводу. Першим керівником організації став Єжи Рейт. У новообраному керівництві переважали люди, які раніше в УСКТ не виконували керівних функцій, або навіть офіційно не належали до цієї організації.

Втративши право використовувати приміщення у Варшаві, новообране керівництво стало незабаром перед серйозною проблемою. Завдяки доброзичливій допомозі Яцека Куроня знайдено нове приміщення, яке розташоване у варшавській ділянці Прага (на Pradze) на вулиці Косцеліській; це будинок часів ПНР. У ньому також міститься видавництво “Тирса”, яке пов'язане із ОУП.

Об'єднання Українців у Польщі нараховує (2009 р.) близько семи тисяч членів⁷. Організацію очолював голова. Після Єжи Рейта ці функції перейняв Мирон Кертичак, а наступним був Петро Тима. Щоденною діяльністю керує Головний Провід із семи осіб. Приймає ухвали Головна Рада, до якої входить 30 осіб. Регіональна структура – десять відділів: кошалінський, слупський, саноцький, перемиський, мазурський, любуський, ельблянський, лігницький, ольштинський, щецінський, а також 97 округів. У Союзі шість працівників працюють на повний оклад, три на половину чи умовно оплачувані. Основу організації становлять діячі-волонтери, які працюють без оплати, їх близько 250 осіб.

Після 1989 р. у Польщі виникло дуже бага-

⁴Ibidem.– S. 441.

⁵Ibidem.

⁶Ibidem.

⁷www.zup.ukraina.com.pl (оновлено 29.07.2009).

то українських організацій. Значна частина з них виявилась недовговічною: попри сильну заангажованість своїх творців не витримала “випробування часом”. Крім ОУП, діють: “Об’єднання лемків”, “Союз українок”, “Союз української незалежної молоді”, “Об’єднання українців – політичних в’язнів часів сталінізму”, скаутська організація “Пласт”, “Українське учительське товариство”, “Клуб правників”, “Українське історичне товариство в Польщі”. Ці організації досить тісно пов’язані з Об’єднанням Українців.

Ведення будь-якої діяльності у середовищі українців у Польщі є нелегким заняттям. Значна перешкода – велика розпорошеність українців, спричинена акцією “Вісла”. Провідні діячі часто проживають у місцевостях, які віддалені між собою на десятки чи сотні кілометрів. У цій ситуації провести звичайні збори Проводу організації є складно. Підтриманню зв’язку допомагає Інтернет, але він не може замінити живого спілкування. Таких проблем не відчуває меншина білоруська чи німецька, яка зосереджена у відносно близьких осередках (наприклад, Підляшшя, Шльонськ Опольський).

Головною перешкодою, однак, є хронічна нестача коштів, з якою постійно змагалися українські організації. Можливості пошуку приватних меценатів обмежені. Українська держава, борючись із складними економічними проблемами, допомагає діаспорам, які живуть за кордоном, досить скромно. Незначні також дотації з Міністерства внутрішніх справ і адміністрацій, які здійснюють у Польщі контроль за діяльністю організацій національних меншин.

Ставлення місцевої влади до українських організацій є різним. Найкраще до теренових гуртів ОУП виявляє влада тих місцевостей, де українська спільнота чисельна і добре зорганізована. Місцеві політики стараються об’єднати навколо себе українських діячів, це сприяє активності організації. Натомість, якщо українці малочисельні, погано зорганізовані і розділені, місцеві політики не виявляють зацікавлення, і така організація животіє.

Попри значні труднощі, осередки ОУП проводять досить жваву культурно-просвітницьку діяльність: організовують танцювальні заходи, театральні вистави, лекції, науково-популярні се-

мінари; патронують діяльність хорів, об’єднань традиційних пісень і танців, а також тих, що грають сучасну музику. Особливу роль відіграє Фестиваль Української Культури, який відбувається щороку у Сопоті. Він дає можливість представити діяльність мистецьких колективів у Польщі. У Лісовій Опері виступають також видатні артисти з України. Фестиваль у Сопоті поширює українську музику, змушує виконавців вдосконалювати свій мистецький рівень і творить музичні тенденції у середовищі.

У Польщі діють багато українських музичних об’єднань. Нерідко вони мають родинний характер. Запити на українську музику є дуже великі. Об’єднання грають на танцювальних заходах, на весіллях, або просто концертують. Замовлення найпопулярніших капел на імпрезу деколи здійснюється на два роки вперед. Користуються популярністю також CD диски, які випускають об’єднання.

Об’єднання Українців видає українсько мовою тижневик “Наше Слово”. Газета інформує читачів про новини життя української спільноти у Польщі. З огляду на значне розпорошення цієї спільноти, це має велике значення. Більше уваги у тижневику присвячено історії українців, а також аналізу поточної ситуації в Україні. Одна сторінка – “Лемківська сторінка” – друкowana лемківським діалектом, стосувалася проблематики лемків. Газета також подає додатки: для дітей “Світанок”, для жінок “Криниця”. Для багатьох людей “Наше Слово” – єдина можливість контактувати з українським писаним словом. ОУП також видає щорічник “Український Альманах”, своєрідне продовження календаря УСКТ. У ньому вміщено календар на поточний рік та збірник статей на українську тематику. В останні роки рівень публікацій виразно зростає, річник стає науковим виданням. В альманаху публікуються представники української інтелігенції у Польщі, а також автори з України і розпорошеної по світу української діаспори. Домінує історична проблематика.

Діяльність ОУП та інших українських організацій у Польщі є можлива завдяки значній жертовності діячів-волонтерів. Особисто знаю, наприклад, коли місцеву діячку, яка не одержавши із жодного джерела грошей для фінансуван-

ня річної імпрези, яку традиційно організовував осередок ОУП, посвятила для тієї справи всі свої заощадження (близько 3 тис. злотих). Тільки через рік організація змогла повернути їй цю “позичку”.

Нормалізація положення Греко-Католицької Церкви

Особливо важливим чинником для української меншини у Польщі стала у 1989 р. нормалізація ситуації Греко-Католицької Церкви, оскільки більша частина тієї спільноти пов'язана із тим визнанням. Цей процес не можна назвати “відновлення”. Комуністична влада у 1947 р., фактично, зліквідувала Греко-Католицьку Церкву, але процес відродження розпочався уже у п'ятдесятих роках⁸. Духівники того обряду виконували свої послуги при римо-католицьких парафіях.

У 1989 р. Церква отримала свого єпископа, ним став священник мітрат Іван Мартиняк (нар. 20.06.1939 р.), який раніше виконував функції єпископа – помічника Примаса Польщі і генерального вікарія віруючих греко-католицького обряду⁹. 1991 р. відновлено Перемишльську єпархію. 31 травня 1996 р. Апостольська Столиця підняла питання про утворення у Польщі окремої церковної провінції — Перемишльсько-Варшавської метрополії, до складу якої увійшли: Перемишльсько-Варшавська архієпархія і Вроцлавсько-Гданська єпархія. Очолив метрополію архієпископ Іван Мартиняк. Ординарієм Вроцлавсько-Гданської єпархії спочатку був о. Теодор Маркович, пізніше – о. Петро Крик, а з 1999 р. ці функції виконує о. Володимир Юшак.

Після 1989 р. розпочався динамічний розвиток Церкви, якій раніше влада чинила перепони. Старалися повернути святині, які раніше були власністю Церкви. У місцевостях, розташованих на заході і півночі, зводили нові святині або пристосовували для цих потреб інші будинки. Взагалі у Польщі функціонує 120 греко-католицьких парафій, які обслуговують 80 священників. Церква нараховує 200 тис. віруючих¹⁰.

Нормалізація положення Греко-Католицької Церкви викликала і певні проблеми. Деякі святині і церковні будинки, які після 1947 р. використовувала Римо-Католицька церква, стали предметом суперечки. Найвідоміша була суперечка про храм отців кармелітів у Перемишлі. Після ліквідації грекокатолицької єпархії у Перемишлі, комуністичною владою, 1947 р. будинки кафедрального собору церкви і єпископські приміщення перейшло Згромадження Отців кармелітів босих. У 1991 р. Конференція Єпископату Польщі порушила питання про повернення комплексу будинків греко-католикам. Однак монахи відмовилися залишити святиню: їх підтримали націоналістичні кола. Дійшло до своєрідних “акцій протесту”. Щоб не впустити греко-католиків до святині, група віруючих забарикадувалася зі середини. Акцію супроводжувала шалена антиукраїнська пропаганда.

Напружену ситуацію викликав візит Папи Івана Павла II, який прибув у Перемишль 2 червня 1991 р. Він передав греко-католикам приміщення колишнього костелу єзуїтів, у якому досі вони відправляли службу Божу – тепер це мав бути їхній кафедральний собор. Такий розв'язок справи не зовсім задовольняв греко-католиків. Адже вони добивалися справжньої святині, оскільки для нормального функціонування єпархії конче потрібен комплекс будинків. Тим часом міська влада всіляко опиралася виділенню будь-яких будинків грекокатоликам. Поступово єпархія почала нормально функціонувати. Розпорядження Святого Отця також не задовольняло націоналістичне середовище у Перемишлі, хоч вони і оборонили перед греко-католиками “Кармель”. Однак метою “акції протесту”, по суті, не була оборона святині, а тільки недопущення відновлення греко-католицької єпархії у Перемишлі.

Одночасно дійшло до конфліктів із Православною Церквою щодо 24 святинь, які після 1947 р. передали православним віруючим. Ця суперечка дуже болюча для українського населення, оскільки точиться всередині спільноти.

Греко-католицькі і православні парафії виконують важливу роль у житті української громади у Польщі. Найчастіше вони не обмежуються лише релігійною службою, а є важливими осередками громадсько-культурного життя.

⁸Hałagida I. “Szpieg Watykanu”. Kapłan greckokatolicki ks. Bazyl Hrynyk (1896–1977). – Warszawa, 2008.

⁹www.cerkiew.net.pl (30.07.2009).

¹⁰www.cerkiew.net.pl (30.07.2009).

Навчання української мови

Надзвичайно важливим питанням для функціонування української громади у Польщі є навчання молодого покоління батьківської мови. Брак знання мови найчастіше спричиняє відхід особи з українського середовища. Складно бути членом спільноти, мови якої не розумієш. Тим часом функціонування в розпорошенні у польському середовищі спричиняє той факт, що українські родини послуговуються польською мовою навіть у приватому житті. Молоде покоління має не багато нагод, щоб почути мову предків.

Під кінець комуністичної влади в Польщі мав місце факт зменшення кількості дітей, які вивчали українську мову. Це пов'язано із політикою асиміляції, а також еміграцією молодого покоління на "захід", у пошуках кращих умов життя¹¹. Після 1989 р. відбувалося систематичне зростання потреби вивчення української мови.

1989/1990 шкільного року у Польщі функціонували чотири школи з українською мовою навчання, у яких навчалося 354 учні. 1999/2000 шкільного року кількість шкільних закладів зросла до семи, а кількість учнів до 966¹². Тепер у Польщі функціонують такі освітні заклади з українською мовою навчання:

- комплекс загальноосвітніх шкіл у Білому Борі (початкова школа, гімназія, ліцей);
- комплекс загальноосвітніх шкіл в Ґурові Ілавецькім (гімназія, ліцей);
- комплекс загальноосвітніх шкіл в Лігніці (гімназія, ліцей);
- комплекс загальноосвітніх шкіл у Перемишлі (початкова школа, гімназія, ліцей);
- комплекс загальноосвітніх шкіл у Бартошичах (початкова школа, гімназія);
- українські класи у початковій школі у Банях Мазурських;
- українські класи в гімназії у Більську Підляським.

Роль тих шкіл не обмежується тільки освітньою діяльністю, вони виконують функцію важ-

ливих українських культурних осередків у своїх регіонах.

Основною формою навчання української мови у Польщі однак є міжшкільні групи. Відвідують їх учні з різних шкіл. Найчастіше заняття відбуваються пообіді або ввечері. У 1988/89 навчальному році функціонувало 57 груп, у яких навчалося у них 1076 учнів. У 1999/2000 навчальному році рахунок груп зріс до 104, натомість учнів – до 2557¹³. Групи функціонують у Дольношльонському, Любуському, Західнопоморському, Поморському, Вармінсько-Мазурському, Підляському, Підкарпатському воєводствах.

Після 2000 р. число учнів, вивчаючих українську мову в Польщі, зменшилося. Це спричинене головню спадом народжуваності, який характеризує польське суспільство загалом. Тим більше для малої української спільноти негативні демографічні тенденції дуже відчутні. Тепер деякі осередки борються за виживання.

Незначна чисельність та сильна розпорошеність стають перепорою для функціонування української меншини у Польщі. Вона болісно відчуває тенденції сепаратизму.

“Неорусинство”

Рух “русинський” чи теж “карпаторусинський” оформився у міжвоєнний час на Закарпатті, яке у той час було у складі Чехословаччини¹⁴. Цей рух, що прагнув до відокремлення населення карпатського регіону від українського етносу, не був однорідним. Одні прагнули до створення окремої держави “Карпатської Русі”, інші трактували Закарпаття як автономну частину Росії чи Угорщини. Ідеї “русинські” отримали прихильників також з польського боку кордону, серед лемків, до чого спричинилася польська влада, що прагнула до роз'єднання української меншини у Польщі.

В українській традиції лемками називають населення Лемківщини – регіону, який становить оригінальний “півострів” поміж польською і словацькою етнографічною територіями. До 1947 р. лемки проживали по обидва боки карпатського

¹³Ibidem.– S. 183.

¹⁴Ширше про це див.: Halczak B. “Karpatorusinizm” w polityce zagranicznej i wewnętrznej państwa polskiego w XX w. // Lęmkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.– Т. II.– Zielona Góra – Słupsk, 2009.– S. 53– 66.

¹¹Syrnyk M. Nauczanie języka ukraińskiego w Polsce po roku 1989 // Edukacja w społeczeństwie wielokulturowym.– Rocznik Lubuski.– Т. XXX.– Część I.– Zielona Góra, 2004.– S. 183.

¹²Ibidem.– S. 184.

хребта. У Польщі поселення лемків займали південні терени повітів: Новосендецького, Горлицького, Ясельського, Кросненського, Саноцького; південно-західні Леського і декілька сіл у повіті Новотаргським¹⁵. У 1944–1947 рр. більшість лемків (близько 2/3 популяції) з Польщі були переселені до СРСР. Тих, які залишилися, польська комуністична влада депортувала у 1947 р. в рамках акції “Вісла” на захід. На предківських землях залишилися лемки тільки у Словаччині. Незначна кількість лемків проживає у Великоберезнянському р-ні в українському Закарпатті.

Живучи далеко від осередків української культури, залишаючись під сильним словацьким і польським впливом, лемки витворили оригінальну, самостійну культуру. Українці вважають їх частиною власного етносу. Українцями визнають лемків також поляки. Незаперечним доказом є факт переселення лемків у “Радянську Україну”, у 1944–1947 рр., а потім охоплення їх акцією “Вісла”, проти чого не виступила жодна частина польської громадськості. Однак у міжвоєнні часи польська влада використовувала сепаратистські настрої серед лемків у власних цілях.

У часи радянської домінації у Центрально-Східній Європі до 1989 р. ідеї “русинства” були заборонені комуністичною владою, однак функціонували в еміграційних середовищах. Після 1989 р. наступила своєрідна активізація “русинських” тенденцій. Головним теоретиком руху вважають канадського публіциста Павла Роберта Магочі. Його книга “Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпатських русинів” – це своєрідний маніфест руху. Ідеї, виголошені Магочі та його послідовниками називають в Україні “неорусинством”. Тенденції “неорусинства” виявилися на Закарпатті та Словаччині. У Польщі також є послідовники цього руху.

У 1989 р. у Легніці створили організацію Товариство лемків з виразним “неорусинським” характером¹⁶. Товариство “відтинається” від української меншини. Натомість підтримує тісні сто-

сунки з “русинськими” організаціями в Словаччині, Україні та інших країнах. Хоча Магочі і його послідовники вважають приналежними до народу “карпатських русинів”, крім лемків, також бойків і гуцулів¹⁷, у Польщі активність неорусинів обмежується лише у лемківському середовищі. Бойки, які походять із східних Бескидів, є дуже стійкі до “русинської” пропаганди¹⁸.

У Польщі спостерігається тенденція називати “неорусинський” рух “лемківським”. Вона не є слушною, оскільки центр “Русі Карпатської”, відповідно до теорії провідників, Закарпаття, а не Лемківщина. Поза тим, Товариство не презентує усіх лемків. Ще у 1989 р. у Горлиці створили Об'єднання лемків – організація одразу зайняла “проукраїнську” позицію. Одночасно багато лемків працюють безпосередньо у структурах Об'єднання Українців. На поділ, який виокремився у громаді лемків у Польщі, значною мірою впливає віровизнання. За “русинською” орієнтацією виявляється православне віровизнання лемків, а за “українською” – визнання греко-католицьке¹⁹. У Польщі результати діяльності “карпаторусинського” руху досить скромні. Під час загального перепису населення у 2002 р. лемківську національність задекларували 5863 особи²⁰. Усі особи, декларуючі лемківську національність, мають “карпаторусинську” орієнтацію²¹. Вони становлять справжню базу рекрутів того руху. У Словаччині у 2001 р. “русинську” національність

¹⁷Magocsi P.R. *Národ znikąd. Ilustrowaná história karpatských Rusinów.* – Prešov, 2007. – S. 16.

¹⁸Бойки розселені тепер головню у воеводстві Західнопоморському, також Вармінсько-Мазурському. Значна частина їх проживає в околицях місцевості Битів у Поморському воеводстві. Бойки, на відміну від лемків відкидають свою регіональну назву, бо вважають її зневажливою. Визначають себе просто УКРАЇНЦЯМИ. Бойками називають їх тільки сусіди з інших українських регіональних груп, але ніколи у присутності зацікавлених. Звертання “бойкиня” – “бойко” майже завжди викликає сильне несхвалення.

¹⁹Starzyński J. *Lemkowie w Legnickiem – aktualna sytuacja i perspektywy przetrwania (maszynopis).* – S. 14.

²⁰www.stat.gov.pl (оновлено 16.07.2008 г.).

²¹Автор переконався у цьому в розмовах із лемками у Любуським воеводстві. Частина співрозмовників про ідеї Товариства лемків навіть не чули, або вважали їх дивацтвом. Інші, по суті, ідентифікувалися з українським народом. Задекларування “лемківської” національності пояснювали як “трюк” щодо польських сусідів, які дуже не люблять українців.

¹⁵Makar J. *Kwestia Bojków, Huculów, Lemków, Rusinów wobec problemu jedności narodu ukraińskiego // Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia... – Legnica – Zielona Góra, 2007. – S. 74.*

¹⁶Dudra S. *Lemkowie w III Rzeczypospolitej // Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia... – Т. II. – Zielona Góra; Słupsk, 2009. – S. 16.*

декларував 21201 громадянин²². Подібний успіх “неорусинства” у польських реаліях видається мало правдоподібним. Між тим цей рух створює певні проблеми для української меншини у Польщі, поскільки ізолює від української громади багато цікавих особистостей. Для українців послідовники “неорусинської” ідеї – то “блудні сини”, які завжди можуть повернутися до української родини.

“Тіні минулого”

Сильний вплив на ситуацію української меншини у Польщі викликає болюча традиція польсько-українського конфлікту у роки Другої світової війни та у повоєнні часи. Пропаганда часів “Народної Польщі” популяризувала чорно-білий, украй тенденційний образ війни, “неперевершеним” прикладом якого є повість Яна Гергарда “*Łuny w Bieszczadach*”. Після 1989 р. польські історики та публіцисти почали виявляти факти з того конфлікту, які не принесли честі польському народові. Писали про мартирологію українського цивільного населення (Павлокома, Завадка Мороховська), про Центральний Табір Праці у Явожні.

Одночасно українське населення приступило до увіковічнення місць, пов’язаних із трагічними подіями. Відновили могили вояків УПА, а також українських жертв конфлікту. У місцях битв і полеглих установили хрести і таблиці. Це викликало гостру реакцію крайніх націоналістичних польських середовищ. Повсюдно у Польщі доходить до нищення українських пам’ятників. Будь-яка форма вшанування пам’яті у Польщі вояків УПА чи інших військових формувань з часів Другої світової війни вважалася образою польського народу. Деяким дуже радикальним провідникам польських націоналістичних організацій заважає навіть вшанування на теренах України.

Ставлення української спільноти до традицій УПА не є одностайним. Ця формація має в Україні стільки ж прихильників, як і противників. Для більшості українців (переважно в східній Україні) об’єктом культу є Червона Армія. Конфлікт в Україні мав ознаки громадянської війни. Між

тим польські перегони щодо вшанування УПА інтерпретуються як спроби накинути українцям польську версію історії і негативне сприйняття через більшість суспільства, без огляду на політичні факти. Інтерпретація історії польсько-українських відносин є відмінною, у Польщі й в Україні відрізняється, й інакше не може бути. Навіть якби вся українська громада відмежувалася від УПА, то і так залишається багато суперечливих питань (як, наприклад, постать Богдана Хмельницького).

Однак суперечки про інтерпретацію історії та способи її увіковічнення точаться повсюдно у Європі²³. Отож парадоксально, але поява такої суперечки на польсько-українському пограниччі і є виявом “європеїзації” взаємовідносин. Країни Західної Європи часто володіють цікавим досвідом в галузі вирішення історичних суперечок (як, наприклад, на пограниччі німецько-данському чи австрійсько-італійському), з якого варто було би скористатися.

Утім, “тіні минулого” – це не тільки суперечка про інтерпретацію фактів історії. Українська спільнота у Польщі вимагає реального відшкодування за акти переслідувань, здійснені комуністичною владою.

3 серпня 1990 р. Сенат РП прийняв ухвалу, яка засуджує акцію “Вісла”, у якій, між іншим, стверджується: “Сенат Республіки Польща засуджує акцію “Вісла”, у якій застосовано характерні для тоталітарних систем засади колективної відповідальності. Сенат Республіки Польща буде прагнути до того, щоб відшкодувати – наскільки це можливо – кривди, вчинені в результаті цієї акції”²⁴. Ця ухвала розбудила багато надій серед українців. Розраховували на ухвалену парламентом РП постанову, яка уможливила б відшкодування українцям втрат, завданих акцією “Вісла”. Ці надії не здійснилися. У пізніший час влада РП не присвячувала уваги цій проблемі, а також іншим питанням, які не можна було виносити на порядок денний.

До найбільш дражливих належала проблема колишніх в’язнів української частини Центрального Табору Праці в Явожні, який був утворений у

²²Mušinka M. Rusini – Ukrajinci na Slovensku po páde komunistického režimu v roku 1989 // Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu.– Zielona Góra, 2006.– S. 303.

²³Suchoński A. Problem upamiętniania w Polsce żołnierzy niemieckich, którzy zginęli w czasie II wojny światowej // Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu.– Zielona Góra, 2006.– S. 147–155.

²⁴Gazeta Wyborcza.– Warszawa, 8.08.1990.– S. 1.

1947 р.²⁵ Утримували в ньому осіб, підозрюваних у зв'язках з українським підпіллям. Людей, яким висували будь-яке звинувачення одразу ж скеровували до звичайних в'язниць. Величезній більшості “явожників” жодної вини не доведено. У тій частині табору знаходилися 3873 особи. Утримували їх у жахливих побутових умовах, часто піддавали вишуканим психічним і фізичним тортурам. Навіть з точки зору сталінського права такі дії були цілковитим безправ'ям.

Уже в 1990 р. Об'єднання Українців у Польщі виступило із заявою до влади Республіки Польща про визнання за колишніми в'язнями “Явожна” прав комбатантів та задоволення вимог за зазначені кривди. Влада поставилася до вимог ОУП з нехиттю, але Об'єднання не поступалося. Тільки у 2004 р., після багаторічних старань, Рада Міністрів підняла питання про призначення колишнім українським в'язням Центрального Табору Праці грошових відшкодувань, за умови, що вони не були засуджені за діяльність проти Польщі. Допомогу призначили у формі спеціальних пенсій в обсязі мінімальної пенсії для осіб, які пенсії не отримували зовсім та половину тієї суми для решти осіб²⁶.

Українські громади також розпочали роботу щодо повернення нерухомості, якої люди позбулися внаслідок операції “Вісла”. Комуністична держава розв'язала цю проблему відповідно до Декрету Ради Міністрів від дня 27.07.1949 р. про прийняття у державну власність тієї земельної нерухомості, яка не є у фактичному володінні, розташованої у деяких повітах Білостоцького, Любельського, Ряшівського і Краківського воєводств²⁷. Цей юридичний акт залишився відредагованим дуже недбало, що характерно для комуністів. Проаналізувавши його, юристи виявили багато прогалин. Найбільше питань стосувалося лісів.

На південно-східних теренах, власне на Лемківщині, господарі часто володіли досить значними лісовими угіддями. Вони, з формальної точ-

ки зору, не належали до господарства. Про ці лісові маєтки творці згадуваного Декрету просто забули. Ліси прийняли місцеві лісництва без будь-яких юридичних підстав. Держава протягом багатьох років не потурбувалася про юридичний статус цих угідь. Це уможливило подання позовів про узгодження записів у спеціальній реєстраційній (wieczyste) книзі і реальним їх правовим статусом. У ситуації, коли у цих “вічних” книгах і далі фігурують колишні власники, суд, діючи у рамках закону, не може винести іншого рішення, як підтвердити права давніх власників або їхніх спадкоємців. Битва за ліси не є справою легкою. Суди вимагали докладної документації, яка б підтверджувала право власності. Не всі родини таку документацію зберегли. Давні лемківські родини найчастіше були багатодітними. Щоб подавати позов, треба обов'язково мати уповноваження від усіх членів родини, нерідко розкиданих по цілому світу. Лісництва застосовуючи тактику затягування судових справ, множили заяви. Лемки, однак, то дуже вперті люди.

Чисельність та розселення

Важливою подією для усіх національних меншин у Польщі був загальний перепис населення у 2002 р. Одне із поставлених питань стосувалося приналежності респондента до певної національності. Українську національність задекларували 27172 особи²⁸. Найбільше зголосилося у воєводствах: Мазурсько-Вармінському, Поморському і Західнопоморському. Значні скупчення українців існують також у таких воєводствах: Любуському, Дольнопольському (особливо у Вроцлаві і Легніці), Підляському (гміни Білий Сток, Більськ Підляський, Гайнівка, Черемха), Підкарпатському (околиці Перемишля, гміна Команьча). Багато українців також проживають у Варшаві та Кракові.

Взявши до уваги, що депортація в рамках акції “Вісла” охопила близько 150 тис. людей, можна інтерпретувати результати загального перепису як підтвердження ефективності акції, метою якої була асиміляція українського населення у польському середовищі. Безперечно, значна частина депортованих піддалася колонізації. Багато емігрували з Польщі (головно до США і Канади). По-

²⁵Drozd R. Problem byłych więźniów Centralnego Obozu Pracy w Jaworznie w działalności Związku Ukraińców w Polsce // Mniejszości narodowe w Europie środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. – Zielona Góra, 2006. – S. 69–83.

²⁶Ibidem. – S. 82–83.

²⁷Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944 + 1989. – Warszawa, 2000. – S. 86.

²⁸www.stat.gov.pl (оновлено 12.10.2008).

при перешкоди, створювані комуністичною владою, еміграція з Польщі тривала протягом усього часу правління ПНР. У 80-их рр. еміграція набрала масового характеру.

Можна також сумніватися: чи справді всі особи, які вважають себе приналежними до української нації, задекларували таку національність. У реаліях національно дуже однорідної держави, якою є Польща, для того, щоб офіційно признатися, що ти польської національності, потрібна відвага. У випадку української нації, відвага мусить бути ще більшою з огляду на сильні анти-українські настрої у значної частини суспільства.

Не можна, очевидно, заперечувати, що чисельність української меншини у Польщі після 1947 р. зменшилася. Однак це загальноєвропейська тенденція. У добу поступу глобалізації, зростання суспільної мобільності і життєвих аспірацій, поступово відходять у минуле часи, коли невеликі анклавні меншин, ізольовані у селах чи містечках, оточені чужим населенням, могли зберігатися протягом століть. Цікаві висновки можна висунути, порівнявши чисельність української меншини у Польщі і Словаччині.

У 1947 р. чисельність українців, які проживали у Польщі і в Чехословаччині, була приблизно однаковою. У Чехословаччині однак не проводили акції депортації, а виїзди у СРСР мали добровільний характер і стосувалися невеликої кількості родин. Під час загального перепису, проведеного у Словаччині у 2001 р., українську національність задекларували 10814 осіб²⁹. Тобто удвічі менше, ніж у Польщі. Всього національність “русинську” та українську у Словаччині задекларували 35015 осіб. У Польщі у 2002 р. національність українську і “лемківську” задекларували всього 33035 осіб. Наведені числа є подібними, тільки що у Словаччині домінує опція “русинська”, а у Польщі – “українська”.

Чисельність українського населення у Польщі кількісно значно вища, ніж можна виводити з даних загального перепису, оскільки у державі проживає багато емігрантів із України. Однак вони переважно не мають польського громадянства. Їх перебування найчастіше має тимчасовий характер. Імігранти рідко втручаються у життя українсь-

кої спільноти у Польщі. Це зумовлене тим, що, з одного боку вони зосереджуються на добре оплачуваній роботі, а з другого – часто репрезентують іншу ментальність, ніж у представників української меншини у Польщі.

У 1947 р. українське населення у Польщі, за незначним винятком, становили селяни. Нечисельну інтелігенцію представляли головню духовенство. Тепер ця група досить диференційована з огляду на професії і відповідно добре освічена. Примусово поселені у понімецьких господарствах на “землях одзисканих”, вони загалом не відчували сильного емоційного зв'язку з місцем переселення. Молоде покоління охоче емігрувало до міст і старалося здобути найкращу освіту.

Зростання рівня освіти є позитивним явищем для української спільноти у Польщі, хоча також створює проблеми. Інтелігенція має вищі культурні запити, які не завжди може реалізувати. Культурне життя української меншини у Польщі передовсім функціонує на рівні “товарисько-фольклорному” (танцювальні заходи, концерти груп, аматорські театральні вистави). Під тим оглядом значно краще виглядає ситуація єврейської меншини у Польщі, яка володіє відносно значною кількістю професійних закладів культури, які часо високого рівня.

Відносно небагато представників українського населення у Польщі займається підприємництвом. Це спричинене головню тим, що українці, які бажають досягнути успіху в бізнесі, традиційно упродовж тривалого часу емігрують до США і Канади. Вони вважають, що за океаном легше “розкрутити інтерес” і він приносить вищі доходи, ніж у Польщі. В останні роки у Польщі також зростає чисельність підприємців українського походження.

На протилежному полюсі треба розмістити ту частину українського суспільства, яка після депортації на “землі одзискане” пішла працювати у Державні Рільничі Господарства (PGR). Ця праця гарантувала досить високі заробітки без необхідності підвищення кваліфікації і не вимагала великої самовіддачі. Внаслідок суспільно-політичних змін ці люди іноді втрачали все і були неспроможні знайти себе в новій реальності. Для них акція “Вісла” триває далі.

Переклад з польської мови Стефанії Гвоздевич

²⁹Mušinka M. Rusini – Ukrajinci na Slovensku po páde komunistického režimu v roku 1989... – S. 65.